Kunst of porno: duidelijk onderscheid of vals dilemma?

Eleen Deprez en Hans Maes

* Published in/Gepubliceerd in *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, 62, 2013, pp. 175-77. *

Zijn er kunstwerken die we tegelijk ook als pornografie kunnen beschouwen? Of gaat het hier welbeschouwd om tegenstrijdige begrippen? Dit is in eerste instantie een conceptuele vraag, maar wel één die belangrijke praktische implicaties kan hebben. Wanneer iets kunst wordt genoemd, gaat dat vaak met sociaal prestige en institutionele erkenning gepaard. Daarentegen, wanneer een werk het etiket 'porno' krijgt opgeplakt, volgen er dikwijls negatieve reacties, gaande van maatschappelijke afkeuring tot en met censuur, confiscatie, en erger. Egon Schiele bijvoorbeeld werd veroordeeld tot een gevangenisstraf voor het maken van pornografische tekeningen. De rechter verbrandde tijdens het proces zelfs een van Schiele's werken om zijn vonnis kracht bij te zetten. John Ruskin zou op zijn beurt enkele erotische schetsen van J.M.W Turner hebben vernietigd om de reputatie van de kunstenaar te beschermen. Een tentoonstelling van de Amerikaanse fotograaf Robert Mapplethorpe in Washington D.C. werd afgelast uit vrees dat subsidies ingetrokken zouden worden. Ook binnen de literatuur is vermeende pornografie vaak het slachtoffer van vervolging en afkeuring geweest. James Joyce, D.H. Lawrence en Gustave Flaubert werden allen met rechtszaken geconfronteerd en meer recent nog, in 1997, werd Arundhati Roy aangeklaagd wegens obsceniteiten in haar boek *The God of Small Things*.

Wanneer intellectuelen of instellingen de verdediging van dergelijke gecontesteerde kunstenaars op zich nemen, doen zij dit doorgaans door boudweg te beweren dat het werk in kwestie géén pornografie is. Zo lokte André Berths regie van *La Traviata* in de Munt enkele maanden geleden verontwaardigde reacties uit. De ruwe, hyperrealistische en bij momenten zeer expliciete verwerking van het klassieke stuk werd afgekraakt in enkele recensies. In een publieke nota verdedigde De Munt de artistieke aspiraties van de regisseur en bekrachtigde ze uitdrukkelijk dat het stuk kunst was, geen porno. Van dat label wilde men zich ten allen prijze distantiëren. Het achterliggende idee hierbij lijkt te zijn dat artistieke en pornografische aspiraties onmogelijk kunnen samenvloeien. In het korte bestek van dit artikel willen wij echter één van de belangrijkste argumenten ter ondersteuning van deze opvatting ontmantelen, om zo aan te tonen dat kunst en pornografie wel degelijk verzoenbaar zijn, zowel in theorie als in de praktijk. (Voor een

meer uitvoerige argumentatie verwijzen we u graag naar het pas verschenen boek: *Art and Pornography: Philosophical Essays*, Oxford University Press, 2013.)

Commented [Unknown A1]: Afbeelding 1

"Ik kan geen definitie van pornografie geven, maar ik herken het wanneer ik het zie."[1] Hoewel velen zich zullen terugvinden in deze beroemde uitspraak van de Amerikaanse rechter Potter Stewart, kunnen we als filosofen hiermee geen vrede nemen. Laten we daarom enkele mogelijke omschrijvingen van pornografie onder de loep nemen.
Onze zoektocht begint, dat hebben we zo op school geleerd, in het woordenboek: porno (de; m) wordt daar gekarakteriseerd als "verzamelnaam voor zinnenprikkelende literatuur, film, muziek of tekeningen". Zinnenprikkelend, iets dat dus aanlokkelijk, erotisch, verleidelijk, stout of sexy is en de seksuele lust opwekt. Het is een omschrijving die ten dele overeenstemt met onze ervaring van porno, maar die toch niet nauwgezet genoeg is. Een sms van je lief of een lingeriecatalogus kunnen seksuele lust opwekken maar zijn daarom nog geen pornografie. De etymologie maakt de omschrijving wat specifieker, maar niet noodzakelijk adequater. Pornografie is afkomstig van het Griekse πόρνη (pornē: prostituee*)* en γράφειν (graphein: tekenen, illustreren). De oorspronkelijke betekenis van het woord duidt op een visuele of literaire representatie van prostitutie of prostituees. Deze omschrijving is te beperkend enerzijds (pornoactrices en acteurs zijn niet noodzakelijk prostituees) en te ruim anderzijds. Zo zouden volgens deze definitie documentaires over prostitutie (zoals *Worldwide Red Light District* (1996), *Whores' Glory* (2011) of Andrew Biraj's fotoreportage over kinderprostitutie in Bangladesh) allemaal pornografie zijn. Maar, we herkennen het wanneer we het zien: dat is géén pornografie.

In 1970 trachtte de Britse filosoof Bernard Williams een juridisch bruikbare definitie op te stellen voor een parlementaire onderzoekscommissie. Hij wees op twee cruciale eigenschappen: in de eerste plaats heeft porno de intentie om het publiek seksueel op te winden, ten tweede wordt porno gekenmerkt door de expliciete representatie van seksuele handelingen of van de geslachtsorganen. Van deze summiere maar accurate definitie maken we dankbaar gebruik om in het verdere verloop van dit artikel over porno te praten.

Nu we een bruikbare omschrijving hebben, kunnen we onderzoeken of porno en kunst met elkaar te verzoenen zijn. De Amerikaanse filosoof Jerrold Levinson denkt alvast van niet,

1 Dit is een parafrase van het verdict van Rechter Potter Stewart in Jacobellis v. Ohio 378 US 184 (1964)

zoals ook subtiel blijkt uit de titel van zijn bijzonder invloedrijke artikel: ‘Erotic Art and Pornographic Pictures’ (2005). De kerngedachte van Levinson is dat kunst in de eerste plaats het publiek een esthetische ervaring wil bezorgen, terwijl porno het publiek seksueel wil opwinden. De methode waarmee kunst en porno hun doel bereiken zijn bovendien radicaal aan elkaar tegengesteld. Een esthetische ervaring ontstaat door het aandachtig bekijken van de vorm, materie of de drager van het kunstwerk. Pornografie daarentegen bereikt zijn vooropgestelde doel doordat het publiek net géén aandacht besteedt aan die aspecten van het werk vermits dit nefast zou zijn voor elke seksuele opwinding. Esthetische ervaring is als zodanig onverzoenbaar met seksuele opwinding en omdat kunst en pornografie een totaal tegengestelde manier van kijken verlangen, zijn ze dus in se onverenigbaar.

Deze redenering is minder sluitend dan men op het eerste gezicht zou denken. Om te beginnen, waarom zou één en hetzelfde werk niet kunnen mikken op twee uiteenlopende, ja zelfs tegengestelde manieren van kijken? Denk bijvoorbeeld aan het werk van de Amerikaanse regisseur Quentin Tarantino. Zijn oeuvre bevat films die op radicaal verschillende manieren gepercipieerd kunnen worden. Zo is het bloeddoordrongen *Kill Bill* (2003) een eclectische aaneenrijging van herkenbare elementen uit verschillende genres: een wraakzuchtige heldin, liters opspattend bloed, onthoofdingen en personages die spottend elkaars dialoog herhalen. De film is op die manier tegelijk een parodie, pastiche en hommage aan de martial arts film, Japanse chanbara en Italiaanse spaghetti western. Een publiek bestaande uit zowel cinefielen als doorsnee filmconsumenten zal de film dan ook op verschillende manier bekijken en om verschillende redenen appreciëren. De popcorn-etende tiener ziet *Kill Bill* als verstrooiing, de filmkenners waarderen de film als een over-the-top maar briljante interpretatie van populaire filmgenres. De ene groep gaat volledig op in het geweld en de actiescènes en is zich grotendeels onbewust van Tarantino’s stilistische innovaties, terwijl de andere groep precies aandacht besteedt aan dit laatste. *Kill Bill* brengt dus doelbewust twee tegengestelde reacties in het publiek teweeg, hetgeen volgens Levinson net onmogelijk zou zijn. (Een ander voorbeeld is *The House of Art*, een werk van Ai Weiwei uit 2009, dat uitnodigt zowel tot een esthetisch-vormelijke manier van kijken, als tot inhoudelijk-politieke reflectie.) Indien het niet uitgesloten is om met één werk twee radicaal onderscheiden reacties in het publiek op te roepen, dan vervalt natuurlijk ook de conclusie dat het onmogelijk is om iets te creëren dat zowel het doel van kunst, als het doel van pornografie dient.

Dit is overigens niet de enige bedenking die men bij Levinsons redenering kan plaatsen. Volgens Levinson heeft kunst tot doel een esthetische ervaring teweeg te brengen. Maar hoe ruim men dit ook wil interpreteren, kunstwerken met een totaal ander doel zijn legio. Bijvoorbeeld *Fountain* van Marcel Duchamp — het beruchte omgekeerde urinoir — is niet bedoeld als voorwerp voor esthetische contemplatie, maar dient eerder op een conceptuele manier benaderd te worden. Daarnaast stelt Levinson dat seksuele opwinding nooit gepaard kan gaan met aandacht voor vorm of stijl, maar ook hier kan men tegenvoorbeelden aanwijzen. In de 18de eeuwse pornografische karikaturen die men in de aanloop naar de Franse Revolutie verspreidde en die geestelijken en edellieden portretteren met gezichten samengesteld uit geslachtsdelen (in navolging van Arcimboldo) kan men vorm, stijl en inhoud niet echt van elkaar loskoppelen: opdat dit enige pornografisch effect zou hebben, moet men aandacht hebben voor de bijzondere compositie van deze prenten. Het argument van Levinson valt als zodanig op verscheidene niveaus te doorprikken.

Commented [Unknown A2]: Afbeelding 2

Men kan natuurlijk ook bij de kunstpraktijk te rade gaan om aan te tonen dat pornografische kunst geen fictie is. Dat er heden ten dage heel wat kunstenaars zijn die pornografisch werk maken, kan nauwelijks betwist worden. Zo zijn er de openhartige en soms expliciete ontboezemingen van Tracey Emin, de kleurrijke prints van Caroll Dunham, of het ondeugend borduurwerk van Ghada Amer. Echter, pornografische kunst is daarom nog niet tegelijk kunst én pornografie. Het kan namelijk gewoon gaan om kunst die zich laat inspireren door pornografie of commentaar levert op de porno-industrie, zonder zelf meteen tot die industrie te behoren. Bijvoorbeeld de *JPEG* serie van de Duitse kunstenaar Thomas Ruff is gebaseerd op afbeeldingen die men op het internet vindt, waaronder heel wat pornografisch materiaal, maar dat maakt van Ruffs werk zelf nog geen porno. De definitie die we in het begin van dit artikel vooropgesteld hebben, stelt namelijk dat pornografie altijd de bedoeling heeft om seksuele opwinding teweeg te brengen en dat is helemaal niet waar het Ruff om te doen is… Zijn er dan geen voorbeelden waarvan we kunnen zeggen dat het tegelijk kunst en pornografie is? Toch wel. Denk maar aan het werk van Marquis de Sade, Pierre Louÿs, Pauline Réage en uiteraard onze eigen Louis Paul Boon die met *Mieke Maaike's Obscene Jeugd* niet enkel een lichtvoetig literair maar ook een buitengewoon pornografisch werk maakte. Het werk van Hishikawa Morohira, Kitagawa Utamaro en Katsushika Hokusai, grootmeesters van de Japanse houtsnijkunst, bevat ook pornografische afbeeldingen, bekend onder de naam "shunga." Deze prenten werden gemaakt om in bordelen en slaapkamers gebruikt te worden, maar behoren

Commented [Unknown A3]: Afbeelding 3

Commented [Unknown A4]: Afbeelding 4

Commented [Unknown A5]: Afbeelding 5

desalniettemin tot de kunstcanon. Ook in de Westerse traditie vinden we in het oeuvre van bepaalde beeldende kunstenaars werk van onmiskenbare pornografische aard. De meest gewaagde tekeningen en schilderijen van onder meer Egon Schiele, Gustave Rodin en Giulio Romano bleven echter lange tijd verborgen voor het publiek uit vrees voor represailles, censuur en rechtsgeschillen. In *The Realm of the Senses* (1979) van regisseur Oshima is misschien wel het beste bewijs dat ook filmkunst en pornografie samen kunnen gaan. De reeds eerder vermelde Mapplethorpe, tenslotte, toont met werken zoals *Jim and Tom, Sausalito* (1977) dat fotografie en pornografie elkaar niet hoeven uitsluiten.

Alle zojuist genoemde werken beantwoorden aan de definitie van pornografie, maar worden eveneens alom erkend als kunst. De veronderstelling dat beide onverzoenbare tegenpolen zijn — een veronderstelling die doorklinkt in die steeds weer terugkerende krantenkop: “Kunst of Porno?” — kan dus niet alleen met theoretische argumenten, maar ook aan de hand van deze reële voorbeelden definitief weerlegd worden.